

Verslag symposium

‘Waarheidsvinding als ambacht’

De feitenvrije wereld en het alternatief van beroepseer

Haarlem, 18 april 2018

‘Wetenschap is ook maar een mening’. Het onderscheid tussen feiten en meningen lijkt steeds vager te worden in het publieke debat, de politieke arena en de media. Deskundigheid op basis van (wetenschappelijke) kennis neemt af aan betekenis doordat zij in toenemende mate als mening wordt bestempeld. Deze actuele ontwikkeling was het thema van het middagsymposium *Waarheidsvinding als ambacht – De feitenvrije wereld en het alternatief van beroepseer* dat werd georganiseerd door Stichting Beroepseer en de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (KHMW) in Haarlem op 18 april 2018.

Tijdens het symposium werden de achtergronden en gevolgen van deze tendens geduid door experts die actief werken aan waarheidsvinding.

De middag werd voorgezeten door Louise Gunning-Schepers, voorzitter van de KHMW, universiteitshoogleraar Gezondheid en maatschappij aan de Universiteit van Amsterdam, kroonlid van de SER en president-commissaris van de Schiphol Group.

Introductie symposium door de organiserende partijen

Aan het begin van het symposium vertellen vertegenwoordigers van de twee organisaties die het initiatief voor dit symposium hebben genomen, de KHMW en Stichting Beroepseer, kort iets over hun achtergrond en activiteiten.

De Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Prof. dr. A.P. (Ad) IJzerman is hoogleraar Farmacochemie aan de Universiteit van Leiden en secretaris natuurwetenschappen van de KHMW. Hij trapte de middag af en heette alle bezoekers welkom. IJzerman vertelde kort iets over de achtergrond van de KHMW. De Koninklijke Hollandsche Maat-

schappij der Wetenschappen, het oudste geleerde genootschap in Nederland, werd als Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen opgericht in 1752, met als doel het bevorderen van de wetenschap, in de ruimste zin. Sinds 1841 zetelt de KHMW in het Hodshonhuis in Haarlem, de fraaie locatie waar het symposium plaatsvond. Het monumentale pand werd in 1794 gebouwd voor Catharina Cornelia ('Keetje') Hodshon door de Amsterdamse stadsbouwmeester Abraham van der Hart. De leden van de KHMW zijn wetenschappers, bestuurders en directeuren uit de publieke en private sector. De KHMW beoogt een brug te slaan tussen wetenschap en samenleving, o.a. door het uitschrijven van prijsvragen, het bekronen van wetenschappelijke prestaties en het organiseren van lezingen en conferenties. Dit symposium past naadloos in de traditie van de KHMW, aldus IJzerman.

Stichting Beroepseer

Thijs Jansen (boven) en Gabriël van den Brink

Drs. Thijs Jansen is directeur van Stichting Beroepseer en senior onderzoeker van het Tilburg Institute of Governance. Hij heeft de stichting met Alexandrien van der Burgt twaalf jaar geleden opgericht. Aanleiding vormde het boek *Beroepszeer. Waarom Nederland niet goed werkt* (2005) dat Jansen e.a. maakte. Het boek vormde een aanklacht tegen administratieve lasten, teveel management en een te eenzijdige sturing op efficiëntie binnen publieke professies.

Gabriël van den Brink, die vandaag een inleiding en een slotreflectie verzorgt, heeft ook aan dit boek bijgedragen.

De afgelopen twaalf jaar hebben Jansen en Van den Brink samen veel onderzoek gedaan naar en aandacht gevraagd voor het thema beroepseer. Na het boek over beroepszeer zijn ze op zoek gegaan naar hoe beroepseer versterkt kan worden in de (semi)publieke sector. De afgelopen jaren heeft Stichting Beroepseer in dat kader een mooie reeks boeken gemaakt over alternatieven voor specifieke sectoren van publieke professionals (o.a. het onderwijs, de zorg, de accountancy). Het doel van Stichting Beroepseer is om professionals te ondersteunen bij het opkomen voor de kwaliteit van hun werk en om hun professionaliteit te versterken.

Waarheidsvinding is een cruciaal onderdeel van beroepseer, aldus Jansen. Het gaat over waarden als betrouwbaarheid, onpartijdigheid, onafhankelijkheid, eerlijkheid, oprechtheid, integriteit en leergerigheid. Stuk voor stuk waarden van professionals die bijdragen aan goed werk, aan werken met moed en vertrouwen.

Inleiding op het thema: de cultuur van waarheidsvinding ligt onder vuur

Prof. dr. Gabriël van de Brink, hoogleraar wijsbegeerte aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, verzorgt de inleiding op het thema waarheidsvinding. Van den Brink opent met de woorden: “Wij, ambachtslieden van de waarheid, zijn terecht gekomen in een aanval op de waarheid, één van de grondslagen van onze beschaving. Het is een aanslag op de door de mensheid lang volgehouden inspanning om een precies antwoord te formuleren op uiteenlopende vragen. De afgelopen twee eeuwen hebben we een cultuur van waarheidsvinding ontwikkeld die de basis vormt van de moderne samenleving.” Deze cultuur kent een aantal beginselen die volgens Van den Brink onderhoud behoeven:

1. **Deskundigheid.** Ervaring doet ertoe. Het gaat om kennis, kunde, specialisatie: weten waar je het over hebt.
2. **Eerlijkheid.** Zeggen wat je weet en denkt, ondubbelzinnig, gebaseerd op betrouwbare informatie.
3. **Veiligheid.** Aanstootgevende bevindingen kunnen bovendrijven in de zoektocht naar waarheid. Dat vereist een veilige context.
4. **Openbaarheid.** Kennis en inzichten zijn geen particulier bezit. Ze worden gefinancierd met publieke middelen en dienen de publieke zaak.

Volgens Van den Brink liggen de beginselen van onze cultuur van waarheidsvinding onder vuur. Deze ontwikkeling kent verschillende oorzaken:

1. **De komst van het digitale tijdperk.** De opkomst van internet heeft geleid tot een onvoorstelbare hoeveelheid informatie. De waarheid vraagt om weging, selectie en duiding van informatie. Het gezag van deskundigen staat echter ter discussie. Elke mening lijkt tegenwoordig evenveel gewicht in de schaal te leggen.
2. **Toename van culturele diversiteit.** Eerlijkheid is een waarde die van oudsher verbonden was aan de protestantse cultuur. De opkomst van de multiculturele samenleving, waarin mensen met andere culturele achtergronden naar Nederland zijn gekomen, legt andere accenten.
3. **Commercialisering universiteiten.** Universiteiten laten zich hoe langer hoe meer leiden door particuliere belangen in plaats van publieke belangen.
4. **Veiligheid in het gedrang.** Er is sprake van institutioneel conformisme. Dat leidt ertoe dat dwarsdenkers en vrije denkers onder druk staan binnen de academische wereld.

Blok 1: Professionals en waarheidsvinding

Spreker 1 – Frits van Exter

Hoe kan de journalistiek vertrouwen (her)winnen?

Na de verkiezingsoverwinning van Donald Trump, lanceerde de *New York Times* een succesvolle wervingscampagne: *The truth is more important now than ever*. Maar de onheilspellende vraag is: doet de waarheid er wel toe? Op sociale media scoort nep-nieuws beduidend hoger dan nieuws. Frits van Exter gaat in op de belangrijke rol van de journalistiek in deze tijd. Hoe kan de journalistiek

vertrouwen herwinnen nu de waarheid er minder toe lijkt te doen? Hoe kunnen de media helpen de waarheid te heroveren?

Frits van Exter is voorzitter van de Raad voor de Journalistiek, een onafhankelijke instantie van zelfregulering voor de media. Hij is tevens bestuurslid van het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek. Daarvoor was hij o.a. hoofdredacteur van *Trouw* en *Vrij Nederland*.

De opkomst van sociale media en nepnieuws

Louise Gunning-Schepers en Frits van Exter. Op de rug gezien: Peter van Koppen

Van Exter begon zijn journalistieke carrière bij dagblad *Trouw* aan het eind van de jaren zeventig. Waarheidsvinding was geen issue in die tijd. Als journalist was je getuige van het nieuws en paste je hoor en wederhoor toe voor de artikelen die je schreef. De waarheid sprak vanzelf en werd beschreven vanuit verschillende verzuilde perspectieven. De dominee, rechter en onderwijzer wisten wat de waarheid was en hadden vanzelfsprekend

gezag. Met de opkomst van internet hebben klassieke media het monopolie op het nieuws verloren. De verticale waarheidsstructuur is weggefallen. Via sociale media kan iedereen de waarheid claimen. Het onderscheid tussen expert en leek is verdwenen. Sociale media hebben niet het doel om waarheidsgetrouw nieuws te brengen. Sociale media draaien op advertenties en ondergraven daarmee de positie van de klassieke (onderzoeks)journalistiek.

Een ander fenomeen dat samenhangt met de opkomst van digitale media is nepnieuws. Dat heeft vooral een vlucht genomen met de verkiezing van Donald Trump als president van de Verenigde Staten. Voor Trump is *fake news* feitelijk nieuws dat hem niet bevalt. Daarmee voedt hij het wantrouwen van burgers jegens klassieke media. De grote invloed van nepnieuws mag niet onderschat worden. Vrijwel alle media hebben te maken met een enorme publicatiedruk en hebben daardoor geen tijd om nieuws goed te checken. Het is bovendien behoorlijk eenvoudig om nepnieuws te creëren. Denk bijvoorbeeld aan de foto die Wilders verspreidde waarin hij het hoofd van Alexander Pechtold in een foto van een Sharia-demonstratie had geplakt. Nepnieuws of desinformatie kan verstrekkende gevolgen hebben. Neem het voorbeeld van vaccinaties bij kinderen.

Steeds meer ouders laten hun kinderen niet of later vaccineren, omdat ze geloven dat vaccineren niet goed is voor hun kinderen. Ze vertrouwen niet langer op de feitelijke informatie die het RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu) hierover verschaft. Deze desinformatie heeft grote gevolgen voor de volksgezondheid.

Verskillende oplossingen: wetgeving, fact checking, onderzoeksjournalistiek, crowdsourcing en transparantie

Wat kunnen we doen om de invloed van nepnieuws tegen te gaan? De druk op sociale media neemt toe. Het recente schandaal met Facebook en Cambridge Analytics illustreert deze ontwikkeling. Sociale media zijn de platforms waarmee nepnieuws wordt verspreid. Er worden pogingen ondernomen om desinformatie tegen te gaan. In Europa is er al behoorlijk wat regelgeving over privacy en dataopslag,

met het doel sociale media in te kaderen. In Duitsland is een omstreden wet in de maak die sociale media verantwoordelijk stelt voor haatzaaien.

Een reactie van klassieke media zelf is om sterk in te zetten op *fact checken*, en zo te laten zien welke onwaarheden er worden verkondigd. Volgens Van Exter is het effect van deze aanpak beperkt, want je bent nooit snel genoeg en je hebt niet het bereik van de uitingen die je onder de loep neemt. Naast *fact checking* is klassieke onderzoeksjournalistiek van groot belang. Recentelijk leidde kwalitatieve onderzoeksjournalistiek tot de ontmaskering van Halbe Zijlstra, toen bleek dat Zijlstra, in tegenstelling tot wat hij had beweerd, nooit in de datsja van de Russische president Poetin is geweest.

Dit leidde uiteindelijk tot het aftreden van Zijlstra als minister van Buitenlandse Zaken. Een ander voorbeeld van een fraai stukje onderzoeksjournalistiek is het boek *De rekening voor Rutte*, geschreven door Bas Haan. Op basis van diepgravend onderzoek wist hij nieuwe feiten omtrent 'het bonnetje van Teeven' boven tafel te krijgen.

Andere voorbeelden van succesvolle onderzoeksjournalistiek zijn *Investico* en *Follow the Money*. Ook ontstaan er consortia van media, die samenwerken om iets uit te zoeken. Een voorbeeld hiervan zijn bijvoorbeeld de 'Panama Papers'. *De Correspondent*, een initiatief van oud-hoofdredacteur van *NRC Next* Rob Wijnberg, pakt het anders aan. Dit platform zoekt actief de samenwerking met deskundige leden, waardoor er een hechte band met de achterban ontstaat. Dit is een succesvol voorbeeld van *crowdsourcing*.

In bredere zin zie je dat media meer werk maken van transparantie: laten zien waar je voor staat. Zo heeft nagenoeg elke redactie tegenwoordig een ombudsman. Ook de Raad voor de Journalistiek, waar Van Exter voorzitter van is, vervult een rol in het bewaken van journalistieke kwaliteit. De Raad gaat niet over de waarheid, maar kijkt of journalisten zorgvuldig hebben gehandeld of niet. Het uitgangspunt is: journalisten berichten waarheidsgetrouw, controleerbaar en zo volledig mogelijk. Ze vermijden eenzijdige en tendentieuze berichtgeving.

Spreker 2 – Peter van Koppen

Het halve ambacht van de rechter

Peter van Koppen spreekt over waarheidsvinding in strafzaken. Waarheidsvinding is niet de *core business* van magistraten en niettemin een primair onderdeel van hun werk.

Van Koppen is hoogleraar Rechtspsychologie aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij publiceert veelvuldig over gerechtelijke dwalingen en bewijslast binnen het strafrecht. Hij is in een groot aantal zaken als getuige-deskundige opgetreden en adviseerde de politie in verschillende moordzaken.

Verificatie in plaats van waarheidsvinding

Van Koppen trapt zijn bijdrage af met de notie dat rechters zich niet bezig houden met de waarheid. Daar hebben ze niet voor geleerd. In het strafrecht is de waarheid desondanks heel belangrijk, aangezien de rechter vast te stellen of een verdachte schuldig is aan de vergrijpen die hem of haar ten laste wordt gelegd. In de rechtenopleiding is wat Van Koppen betreft te weinig aandacht voor waarheidsvinding. Rechters zijn in die zin goedwillende amateurs. Waarheidsvinding is namelijk een vorm van wetenschap bedrijven. Rechters hebben de keuze uit twee werkwijzen: verifiëren of falsifiëren.

Verifiëren betekent dat de rechter de juistheid van het beschikbare bewijsmateriaal en de daarop gebaseerde reconstructie van gebeurtenissen toetst. Bij falsifiëren onderzoekt een rechter actief andere scenario's: wat is de kans dat het anders gelopen is?

Van Koppen stelt dat de nadruk veel te sterk op verificatie van het beschikbare bewijsmateriaal ligt in plaats van op het verkennen van mogelijke alternatieve scenario's. Tunnelvisie en andere vormen van onzorgvuldig politiewerk kunnen zo grote gevolgen hebben voor de verdachten. Koppen beschrijft kort twee strafzaken om de verificatie-cultuur te duiden.

Strafzaak 1

Peter van Koppen

De 23-jarige Saskia uit Zwartewaal (Voorne-Putten) beschuldigt haar stiefvader ervan dat hij haar twaalf jaar lang seksueel heeft misbruikt, vanaf haar vierde tot en met haar zestiende levensjaar. Saskia maakte deel uit van een gezin met vier kinderen.

Hoe onderzoek je zo'n zaak? Saskia beweert dat haar stiefvader haar op zondag verkrachtte in het stapelbed, met haar zus Anita in het bed erboven. Is dat praktisch mogelijk? Haar zus verklaart dat zij er nooit

iets van heeft gemerkt. Deze zaak is enkel behandeld op verificatie-basis: kunnen we feiten vinden die dit verhaal ondersteunen? Er is nooit actief onderzoek gedaan naar alternatieve scenario's. Het bewijsmateriaal is altijd in het licht van een scenario geplaatst: stiefvader heeft het gedaan.

De rechtbank veroordeelt de stiefvader voor verkrachting en misbruik. In het hoger beroep komen nieuwe feiten op tafel. De huisarts heeft Saskia op zeventienjarige leeftijd onderzocht en constateerde dat haar maagdenvlies nog intact was. Rijmt dat met haar aanklacht jegens haar stiefvader? Het hof blijft overtuigd dat de stiefvader schuldig is en bevestigt diens veroordeling.

Het arrest van het hof is gebaseerd op slechts drie bewijsmiddelen: de geboorteakte van Saskia (1), de verklaring van Saskia (2) en de bevestiging van de verdachte dat hij al die jaren in hetzelfde huis heeft gewoond als zijn stiefdochter (3). Dit is een zeer smalle basis om iemand voor deze ernstige feiten te veroordelen.

Strafzaak 2

In 2010 werd Heidi Goethart vermoord in Kaatsheuvel. Op een avond werd zij dood gevonden in haar tuin, nadat zij naar een bijeenkomst van haar carnavalsvereniging was geweest. Er waren tekenen van inbraak, maar de politie vermoedde dat dit in scene was gezet door de dader. De man van Heidi, Wim, is de belangrijkste verdachte. Het OM is er heilig van overtuigd is dat de verdachte het gedaan heeft, maar er is onvoldoende bewijs. Het OM baseert zich primair op een onderbuikgevoel.

Om het benodigde bewijs te krijgen wordt gebruik gemaakt van de zogenaamde *mr. Big methode*. Door een undercoverteam van politieagenten wordt een situatie opgezet waarin de verdachte het strafbare feit kan bekennen. Een undercoveragent doet zich voor als Philippe, het hoofd van een grote criminele organisatie in Spanje. Wim wordt verleid zich aan te sluiten. Voorwaarde is honderd

procent *commitment* en openheid van zaken. In een taxi die Wim zogenaamd naar het vliegveld brengt om naar Spanje te gaan, bekent hij de moord op zijn vrouw.

Uitsluitend gebaseerd op deze bekentenis wordt Wim veroordeeld tot een gevangenisstraf van twintig jaar. Je zou verwachten dat het gerechtshof kritischer zou zijn. Formeel heeft er immers geen verhoor plaatsgevonden, waarin de verdachte op zijn rechten is gewezen.

De vraag is of de bekentenis is gebaseerd op het geheugen van de verdachte of door de druk van de situatie? Je hebt sterk bewijs als de verdachte informatie loslaat die alleen hij als dader kan weten. Wim gaf echter enkel details die hij al uit het dossier kon weten. Op basis van verificatie is enkel gezocht naar argumenten en bewijzen die passen bij het scenario waar het OM vanuit ging.

Deze zaken passen in een lange traditie van verifiëren in het strafrecht. Verifiëren wordt onterecht gelijkgesteld met waarheidsvinding. Tot twintig jaar geleden was er sprake van een sterke verificatie-cultuur in de rechtspraak. Tegenwoordig wordt er kritischer gekeken en wordt falsificatie meer toegepast.

Er worden stappen in de goede richting gezet, maar we zijn nog niet kritisch genoeg.

Waarheidsvinding zou een nog belangrijkere rol moeten spelen in het werk van rechters. Het zou een wezenlijk onderdeel moeten zijn van de rechtersopleiding.

Blok 2: Digitale media en waarheidsvinding

Spreker 1 – Jelle van Buuren

Contraterrorisme en nepnieuws

Jelle van Buuren

Van Buuren behandelt in zijn voordracht de veranderende informatiewerkelijkheid waar de samenleving mee geconfronteerd wordt, wat de mogelijke consequenties zijn en hoe de samenleving daarmee zou kunnen omgaan.

Jelle van Buuren is als universitair docent verbonden aan het Institute of Security and Global Affairs van de Universiteit van Leiden. Naast onderzoek op het gebied van contraterrorisme verricht hij onderzoek naar complottheorieën, nepnieuws, desinformatie en propaganda.

Desinformatie is van alle tijden

Van Buuren begint zijn bijdrage met een filmpje van een hoorzitting in het Amerikaanse Congres

in oktober 1990, georganiseerd door de Human Rights Caucus over vermeende mensenrechtenschendingen door Irakese soldaten na de invasie van de Verenigde Staten in Koeweit. In het filmpje zien we een jong Irakees meisje, Nayira, dat geëmotioneerd vertelt over de gruwelijke dingen die Irakese soldaten haar familie aandeden. Dit maakte destijds grote indruk binnen de internationale

gemeenschap. Achteraf bleek haar verhaal totaal niet te kloppen. Nayirah was de dochter van een emir uit Koeweit en was niet in Koeweit tijdens de invasie. Het verhaal van Nayira was onderdeel van een campagne van het PR-bureau Hill & Knowlton.

Dit voorbeeld illustreert dat desinformatie niet nieuw is, maar van alle tijden. Desinformatie kent vele vormen: politieke communicatie, complottheorieën, nepnieuws en *weaponization of information*. Er vindt een voortdurende strijd plaats om wat 'waarheid' is, wat de 'feiten' zijn, wie de deskundigheid heeft om de 'waarheid te spreken' en wie een gezaghebbende positie krijgt toebedeeld in de discussie.

Een ander waarheidsregime

Diverse maatschappelijke mechanismen bepalen welke kennis in een samenleving wel of niet als legitiem wordt beschouwd. Volgens Van Buuren bevindt de wereld zich in een overgangsfase tussen waarheidsregimes. Hij onderbouwt de verschuiving aan de hand van een aantal ontwikkelingen.

Nieuwe nieuwsproductie: democratisering/horizontalisering

De poortwachtersfunctie die traditionele media vervullen is weggefallen met de komst van het internet. Traditionele media hebben het monopolie op nieuwsproductie verloren. De beroepseer en de professionele standaarden van de journalistiek zijn onder druk komen te staan door de komst van sociale media en vercommercialisering (de nadruk op verkoopcijfers in plaats van waarheidsvinding). Onder invloed hiervan worden zorgvuldigheids-eisen en controlemechanismen soms met voeten getreden. Tegelijkertijd is er een trend om juist meer en beter verantwoording af te leggen. Dat is niet eenvoudig omdat traditionele media moeten concurreren met sociale media als het gaat om nieuwsproductie.

Vaak ontstaat nieuws op sociale media zoals Facebook of Twitter. De vraag is: wie controleren de sociale media? De recente ophef over de rol van Facebook tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen laat zien dat sociale media niet een neutraal platform zijn, maar mede bepalen wat mensen als waarheid zien. Het is winst dat er nu wordt gediscussieerd over de rol van sociale media. Steeds meer actoren zien in dat het niet verstandig is om sociale media te laten bepalen wat wel of niet waar is.

Nieuwe verdienmodellen

De traditionele media zijn commerciële bedrijven geworden die sturen op kijk- en verkoopcijfers. Met de opkomst van de digitale wereld is een click-economie ontstaan, waar alles gericht is op zoveel mogelijk *clicks* en *views*. Daarmee ben je interessant voor adverteerders en zij vormen voor de media de voornaamste inkomstenbron. Data is de nieuwe olie, aldus Van Buuren. Data-giganten zoals Google en Facebook hebben enorm veel invloed. Inmiddels is duidelijk dat laatstgenoemde geen enkel probleem heeft data inclusief persoonsgegevens te verkopen aan de hoogste bidder.

Mensen nemen in toenemende mate via de sociale media informatie tot zich die in hun eigen straatje past, die hun eigen wereldbeeld bevestigt. Iedereen leeft in zijn of haar 'eigen bubbel'. Opvattingen en denkbeelden die anders zijn dan die van jou kom je niet meer tegen, tenzij je die bewust opzoekt. Eclectische wereldbeelden verdwijnen en zo lijken de mogelijkheden van internet eerder de horizon te versmallen dan te verbreden. Het is eenvoudig om 'trending' te worden of om een nieuwsitem op te blazen.

Nieuwe actoren

De opkomst van internet heeft geleid tot een ander speelveld met andere actoren. Tot voor kort had niemand van bedrijven gehoord die data-analyse bieden. Sinds afgelopen week weet iedereen dat Cambridge Analytics een belangrijke rol heeft gespeeld tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016. Er ontstaat een nieuw technologisch machtsveld, waarbij steeds meer processen worden geautomatiseerd en gedigitaliseerd op basis van ingewikkelde algoritmes. Een ander fenomeen in opkomst is neuromarketing. Inspelend op de werking van ons brein en op basis van grote hoeveelheden data over wat mensen wel en niet doen op internet, kunnen bedrijven heel gericht en effectief hun producten onder de aandacht brengen. Daarbij maken ze onder andere effectief gebruik van FOMO (the Fear Of Missing Out).

Nieuwe doelen

Dictatoriale staten maakten gebruik van ouderwetse propaganda. Deze was gericht op het verspreiden van een idealistisch beeld van de samenleving. Nieuwe propaganda heeft vooral als doel om twijfel te zaaien en verwarring te scheppen over objectiviteit, over feiten, over de mogelijkheid om op een objectieve wijze verslag te doen van gebeurtenissen. Hierdoor ontstaan zogenaamde *fake news battles*. Volgens Van Buuren is de nieuwe propaganda niets minder dan een aanval op onze civiele religie: een ongeschreven set van 'beschavingsregels' over hoe te discussiëren, grenzen te stellen aan leugens, tolerantie en het algemeen belang.

Inspelen op zwaktes en open wonden van een samenleving

Nieuwe propaganda maakt slim gebruik van sentimenten in de samenleving en vergroot deze uit. Denk bijvoorbeeld aan het wantrouwen dat bij veel mensen leeft tegen 'de' macht, 'de' elite, 'de' media en 'het' gezag. Dit leidt tot postideologische samenlevingen en postdemocratische samenlevingen. In een wereld waarin alles ter discussie staat, het onderscheid tussen feiten en *fake* nieuws lastig te maken is, zijn mensen op zoek naar houvast. De propaganda van ISIS speelt daar bijvoorbeeld handig op in door te appelleren aan identiteit, zingeving, solidariteit en gelijkwaardigheid. De grote vraag is wat Westerse samenlevingen met een liberale democratische rechtsstaat daar tegenover stellen. Wat is ons verhaal?

De rol van de wetenschap

Van Buuren stelt dat we nog maar aan het begin staan van het doorgronden van de nieuwe verhoudingen. Wetenschappers moeten meer samenwerken en uit de wetenschappelijke silo's komen. Kan de wetenschap haar rol als leverancier van waarheid nog spelen? De wetenschap staat niet los van deze discussie en is haar gezag deels kwijt.

Ondanks de goede wil van wetenschappers bemoeilijken instituties binnen de academische wereld de benodigde samenwerking. De afgelopen jaren is de ruimte voor vrije wetenschapsbeoefening beperkt onder invloed van de vermarkting en sterk rendements-denken. Gevolg hiervan is dat er meer wordt gestuurd op kwantiteit dan op kwaliteit. Individuele concurrentie wordt bevorderd ten koste van samenwerking en collectieve prestaties. Wetenschappers hebben steeds minder professionele autonomie. Een fundamentele vraag is welke grenzen er zijn aan wetenschappelijke inzichten?

Van Buuren pleit voor een zelfbewuste, maar bescheiden en dienende rol voor wetenschappers. Geef aan wat je wel, maar vooral ook niet weet en draag zo bij aan een open, waardevolle, waarheidsgetrouwe kennisontwikkeling.

Spreker 2 – Marc Tuters

Fake news and the deep vernacular web

Marc Tuters

Hoe ontstaan onwaarheden in de digitale werkelijkheid en welke gevolgen kunnen deze onwaarheden hebben? Zijn er bepaalde patronen zichtbaar?

Marc Tuters vertelt over zijn onderzoek dat zich richt op mediamonitoring van het zogenoemde *deep vernacular web*. Veel nepnieuws komt voort uit dit deel van het web.

Tuters is universitair docent Nieuwe media en digitale cultuur aan de Universiteit van

Amsterdam. Hij is daarnaast als onderzoeker verbonden aan het Digital Methods Initiative (DMI) en hij is directeur van het Open Intelligence Lab (OILab).

Het *deep vernacular web* is een deel van het web dat Tuters *the birthplace of bullshit* noemt. Deze bullshit is een overtuigend verhaal dat geen enkel raakvlak heeft met de werkelijkheid maar op verborgen delen van het web (*the deep vernacular web*) ontstaat en rondgaat als waarheid. Deze overtuigende verhalen hebben een specifieke agenda en worden doelbewust verspreid op het web. Sociale media lenen zich goed voor deze bullshit omdat informatie zich snel kan verspreiden en er geen controlemechanismen zijn.

Een relatief kleine groep personen kan een ontzettend grote invloed uitoefenen op deze manier. Neem bijvoorbeeld het groepje Macedonische jongeren dat op zeer succesvolle wijze *fake news* heeft verspreid tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016.

Pizzagate: een sprekend voorbeeld

Tuters behandelt het verhaal Pizzagate als voorbeeld van hoe bullshit ontstaat in *the deep vernacular web*. Samen met andere onderzoekers heeft Tuters een case-study uitgevoerd naar de online-aanloop naar een aanslag in een pizzatent in Washington.

Een man opende op 4 december 2016 het vuur in een pizzeria in Washington omdat hij dacht dat het restaurant onderdeel was van een pedofilie-complot. Op verschillende online netwerken zoals 4chan, Reddit en InfoWars op het *deep vernacular web* was een bullshit-verhaal - met de naam Pizzagate - ontstaan over democratische congresleden die in de kelder van een pizzatent kinderpornografie zouden kijken en produceren.

Veel mensen die verbonden zijn aan de alt-right beweging (een beweging met extreemrechtse ideologieën) zijn actief op de genoemde netwerken. Er zou sprake zijn van een georganiseerd pedofielenetwerk dat de pizzatent als basis zou gebruiken. Alle informatie rondom het verhaal is gefabriceerd, gebaseerd op nieuwsberichten uit de werkelijkheid, onder andere door e-mails van de gehackte campagneleider John Podesta van de Democratische Partij te bewerken.

De online platforms, waar vooral mensen op actief zijn die verbonden zijn aan de alt-right beweging, vormen de ideale plaats voor het ontstaan van een *conspiracy-theory*. Op het forum posten deelnemers volledig anoniem en met behulp van geheime tekens en codes die alleen insiders kunnen begrijpen. Bovendien zijn de *threads* (tjdlijnen) van het forum slechts tijdelijk zichtbaar. De tijdelijke threads hebben een bestaansduur van gemiddeld drie minuten. Daarna verdwijnt het gesprek definitief en het gesprek is nergens opgeslagen. Alleen als deelnemers bijdragen aan het gesprek blijft een tjdlijn zichtbaar. Zelfs de populairste threads worden op een gegeven moment automatisch verwijderd.

Op deze manier kan de impact van de bullshit-berichten worden versterkt omdat de informatie niet te controleren is. In een periode van zesentwintig uur zijn achttien threads opgezet die over Pizzagate gingen tot het fatale moment van de aanslag. De e-mails van Podesta vormden de brandstof voor de threads over Pizzagate.

Uiteindelijk heeft de desinformatie rondom Pizzagate ertoe geleid dat een persoon die betrokken was bij de alt-right beweging een aanslag heeft gepleegd op de desbetreffende pizza-tent die absoluut niets met de Democratische Partij of met de vermeende beschuldigingen te maken had.

Werkwijze

Volgens Tuters gaan de makers van bullshit zeer secuur te werk, net zoals wetenschappers. Zij creëren bullshit door gebruik te maken van verschillende bronnen en professionele middelen om de informatie weer te geven. Ze verzamelen, archiveren en bewerken grote hoeveelheden data en publiceren deze informatie op meerdere gelijksoortige online platforms. Zij hebben en benutten expertise en zijn goed in het visualiseren van desinformatie.

Oplossing

Het is volgens Tuters zeer belangrijk om de platforms op *the deep vernacular web* goed te volgen en te onderzoeken door middel van kwantitatief en kwalitatief onderzoek.

Momenteel richt het onderzoek van Tuters zich op online-platforms waar met name de politieke alt-right beweging actief is. Hoe werken deze platforms en hoe ontstaat bullshit op die platforms? Het Open intelligence Lab (een samenwerking met *De Correspondent* en de VPRO) monitort deze platforms en probeert jonge mensen actief te waarschuwen voor bullshit. Dit kun je doen door jonge mensen te laten zien hoe de bullshit ontstaat. Op deze manier maak je mensen weerbaar.

[Blok 3: Wetenschap en waarheidsvinding](#)

Spreker 1 – Tim de Zeeuw

De studie van het heelal

Tijdens zijn voordracht zette De Zeeuw uiteen hoe astronomen in internationaal verband het heelal bestuderen. Zij gebruiken de wetten van de natuurkunde om de resultaten van waarnemingen te interpreteren. Daarmee hebben zij aangetoond dat vele sterren worden omringd door een stelsel van

planeten. Tim de Zeeuw betreft in zijn lezing de rol van competitie, toetsing en reproduceerbaarheid.

De Zeeuw is professor Theoretische sterrenkunde aan de Universiteit van Leiden. Zijn onderzoek betreft de vorming, structuur en dynamica van sterrenstelsels, inclusief de Melkweg. De Zeeuw richt zich vandaag op de vraag: Hoe proberen astronomen het heelal te begrijpen?

Wetenschappelijke revolutie

De sterrenkunde is ontwikkeld van een filosofie gebaseerd op redeneringen naar een wetenschap gebaseerd op technische waarnemingen. Rond 1600 beweerde Copernicus dat de aarde rond de zon cirkelt in plaats van andersom. Dit gedachtegoed is pas na zijn dood gepubliceerd omdat dit destijds een gevaarlijke gedachte was. Giordano Bruno stelt later dat sterren zonnen zijn met eigen planeten. Deze planeten zouden leven kunnen bevatten. Galileo Galilei bevestigde door middel van de telescoop de redenering van Copernicus: de aarde is niet het centrum van het heelal.

De telescoop was dus de technologische innovatie die ons kennis opleverde. De mens kon hierdoor een veel nauwkeuriger beeld vormen van de ruimte. Men ontdekte bijvoorbeeld dat de maan bergen heeft, dat Jupiter zijn eigen manen heeft en dat de Melkweg uit individuele sterren bestaat. De laatste twee decennia zijn telescopen zo ver ontwikkeld dat wij het heelal steeds beter kunnen bestuderen en steeds meer bewijs voor voorspellingen kunnen vinden. Er zijn duizenden sterren en planeten ontdekt. Door middel van nieuwe technieken en methoden zijn er o.a. zeven aarde-achtige planeten ontdekt die cirkelen rond de ster Trappist-1. Deze planeten liggen veertig lichtjaren van de aarde verwijderd en op deze planeten zou water aanwezig kunnen zijn. Een belangrijke vraag voor astronomen is: is er leven elders in het heelal? De uitgelichte ontdekkingen zijn gedaan door telescopen gestationeerd op aarde én door ruimtetelescopen.

Waarheidsvinding in de sterrenkunde

Het is voor astronomen cruciaal om zorgvuldig aan 'waarheidsvinding' te doen. De Zeeuw bespreekt de rol van competitie, toetsing en reproduceerbaarheid. Astronomen moeten aannemen dat de wetten van de natuurkunde overal in het heelal gelden. Op die manier kunnen voorspellingen getoetst worden door middel van waarnemingen. Met de natuurwetten kunnen astronomen de waargenomen fenomenen begrijpen. Astronomen doen duizenden voorstellen voor wetenschappelijk onderzoek, maar er is relatief weinig tijd beschikbaar waarin wetenschappers gebruik kunnen maken van de geschikte telescopen.

Waarnemingstijd is dus zeer waardevol. De schaarse tijd wordt verdeeld onder de diverse voorstellen o.a. op basis van de wetenschappelijke verdiensten van een astronoom. Slechts een derde van de voorstellen wordt gehonoreerd, meer tijd is er niet. Nadat de vergaarde data één jaar zijn gebruikt door het team dat de waarneming heeft verricht, worden de data openbaar voor het publiek in een open data-archief.

Dit mechanisme beschermt de onderzoekers dus één jaar voor de concurrentie en zorgt ervoor dat er een gezonde tijdsdruk op de onderzoeksplanning ligt. De resultaten van de waarnemingen worden gepubliceerd in een *peer-reviewed* tijdschrift inclusief een uitgebreide beschrijving van de wijze waarop

de data zijn verkregen en geanalyseerd. In het artikel staat een link naar het archief waar de data zijn opgeslagen. Deze transparante werkwijze geeft andere onderzoekers de mogelijkheid om de reproduceerbaarheid van de onderzoeksresultaten te controleren. Het is cruciaal voor de astronomie dat andere onderzoekers de reproduceerbaarheid kunnen controleren. Alle resultaten worden publiek gemaakt door nieuwsberichten in de media en presentaties voor het publiek. Astronomen maken onderdeel uit van een zelfcorrigerend veld waarin zij actief moeten laten zien hoe zij tot bepaalde resultaten zijn gekomen. Dit draagt bij aan een open cultuur van 'waarheidsvinding'.

Spreker 2 – Leendert Louwe Kooijmans

Van α naar β eter. Van Dichtung naar Wahrheit in de prehistorische archeologie

Leendert Louwe Kooijmans

Ons beeld over de prehistorische mens heeft zich ontwikkeld van bevlogen verhalen en fantasierijke reconstructies tot zakelijke conclusies gebaseerd op monsteranalyse en nauwkeurige kartering: van α naar β eter. Zo is de studie van het menselijke verleden nu het domein geworden van tal van disciplines, waarbij de archeoloog verantwoordelijk is voor de onderlinge afstemming. Hoe staat het met de kritische interpretatie van onafhankelijk opererende specialisten? De scoringsdruk leidt

misschien niet tot alternatieve feiten, maar wel tot alternatieve interpretaties.

Leendert Louwe Kooijmans is emeritus-hoogleraar Prehistorie aan de Universiteit van Leiden. Hij is stichter van de Faculteit der Archeologie aldaar en lid van de KNAW. In 2017 verscheen zijn boek *Onze vroegste voorouders*.

De doelstelling van de archeologie is om een beeld te vormen van de organisatie, levenswijze, ideeënwereld en samenleving van een periode in de vroege geschiedenis. Waarom deden mensen wat ze deden? Hoe leefden ze en wat dachten ze? Archeologen hebben alleen maar indirecte informatie. Ze kunnen immers niet meer terug naar de periode die ze onderzoeken. Het woord *waarheid* is Kooijmans in zeventig jaar wetenschap nog nooit tegengekomen. De archeologie probeert wel beelden en verklaringen te vinden door de materiële cultuur te interpreteren.

De ontwikkeling van de archeologie

De archeologie heeft de afgelopen honderdvijftig jaar een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Van het optekenen van bevlogen verhalen en fantasierijke constructies naar een nauwkeurige wetenschapsbeoefening. Kooijmans haalt de voorbeelden van de Zwitserse meeroevernederzettingen en van het 'koepelgraf' aan. Halverwege de negentiende eeuw werd er archeologisch onderzoek gedaan naar deze materiële vondsten. Later bleken de conclusies op basis van de waarnemingen meer gebaseerd op de menselijke fantasie dan op de feitelijke werkelijkheid. Volgens Kooijmans waren de getrokken conclusies

foutief maar wél integer. Je kunt niet spreken van *fake news*, er was simpelweg een gebrek aan een geschikt instrumentarium.

Een aantal vernieuwingen hebben gezorgd voor een radicale professionalisering van de archeologie, o.a. van opgravingen, de verbetering van registratie en documentatie, de verbeterde analyse-technieken (interpretatiekader) en het nauwkeuriger kunnen dateren op basis van metingen. Hedendaagse archeologen kunnen exact bepalen hoe oud een steen is. Dateren is geen enkel probleem meer. Zij kunnen ook feilloos graandomesticatie bewijzen aan de hand van tanden van koeien, en volksmigraties aan de hand van menselijke skeletten. Om dit onderzoek te doen is wel een ongekende inspanning nodig. Om tot geldige uitspraken te komen moeten deskundigen bijvoorbeeld vijf maanden met veertig mensen onderzoek doen in een grote kuil om alles zorgvuldig te documenteren. Door middel van harde technische methoden is de archeologie enorm veranderd en verbeterd. Desondanks blijft interpretatie een belangrijk onderdeel van deze wetenschappelijke discipline. Alleen door middel van onderbouwde interpretatie kunnen archeologen spreken en schrijven over de betekenis van wandtekeningen en de functie van gebouwen. Kooijmans stelt dat archeologen rotstekeningen zeer goed kunnen dateren, maar naar de betekenis blijft het gissen. Deze uitspraken zijn niet te toetsen maar archeologen kunnen er wel onderbouwde ideeën en verklaringen voor bieden.

Afsluitende reflectie door Gabriël van den Brink: Zoekt en gij zult vinden

Ter afsluiting van het symposium over waarheidsvinding reflecteert Gabriël van den Brink op de bijdragen. Hij ontwaart enkele lijnen in de veelzijdige, rijke verzameling van inzichten en verhalen uit zeer verschillende werelden. Van den Brink staat eerst kort stil bij elke bijdrage.

Van Exter liet zien dat technologie tegenwoordig een grote rol speelt, maar dat dat niet per se een probleem is. Wel daagt het de journalistiek uit om serieus op zoek te gaan naar doordachte antwoorden op de vragen van deze tijd en naar de rol van de journalistiek in deze tijd van *fake news*.

Van Koppen vertelde een onthutsend verhaal. Van den Brink is ervan geschrokken. De kern is dat rechters onvoldoende uitgerust zijn om zich te kwijten van hun taak en zich, door de bank genomen, blind staren op verificatie als methode om te bepalen wat er gebeurd is in een bepaalde zaak. De door Van Koppen aangehaalde politiemethoden zijn te gek voor woorden.

De kern van het verhaal van Van Buuren is dat we in een overgang zitten tussen twee waarheidsregimes. Wat we voor waarheid houden, verandert met de tijd. Er zijn nieuwe actoren, nieuwe verdienmodellen en nieuwe doelen in opkomst. Daarnaast vindt een democratisering van de waarheid plaats. Tuteurs betoogt dat technologie ertoe doet en er is ons veel aan gelegen om te snappen hoe het werkt en welke invloed het heeft. Tuteurs gaf ons een kijkje 'dieper in het web'. Wat Van den Brink vooral trof was de anonimiteit van gebruikers op bepaalde digitale platforms. Daardoor kunnen mensen van alles roepen en schrijven, zonder het risico dat ze reputatieschade lijden. Daarmee valt een instrument weg om mensen binnen een bepaalde bandbreedte te houden. Een ander punt dat Van den Brink is bijgebleven is dat een zekere argwaan die reeds in de mens aanwezig is, bewust wordt aangewakkerd door gerichte desinformatie.

Het verhaal van De Zeeuw was Van den Brink uit het hart gegrepen. Zijn verhaal laat zien hoe belangrijk het is om goed en systematisch te kijken. Dat levert echt wat op. De Zeeuw benadrukte tenslotte dat

alle bevindingen uit de sterrenkunde van publiek belang zijn en daarom voor iedereen vrij toegankelijk dienen te zijn. Het verhaal van Kooijmans over de geschiedenis van de archeologie illustreerde het belang van technologische innovaties en hoe die leiden tot exactere kennis van het verleden. Echter, het duiden van onderzoeksdata blijft een kwestie van interpretatie. Archeologie doet ertoe omdat deze wetenschap probeert antwoorden te vinden op oervragen zoals wie we zijn en waar we vandaan komen. Kooijmans schetst ook de uitdaging en het belang van verhalen vertellen. De laatste twee voordrachten zijn prachtige voorbeelden van het grote belang van klassieke wetenschapsbeoefening.

Deze boeiende middag laat zich volgens Van den Brink samenvatten in één zin: *zoekt en gij zult vinden*. Wat leert ons dat en hoe nu verder? Van den Brink beantwoordt deze vragen vanuit filosofisch perspectief door een viertal punten aan te halen:

1. **Doorgaan met serieus onderzoek.** Laten we doorgaan met serieus onderzoek: door middel van een combinatie van zorgvuldige wetenschapsbeoefening, harde data, onderbouwde duiding kunnen verschillende wetenschappelijke disciplines zichtbaar maken hoe de wereld in elkaar zit.
2. **Aandacht voor de gevoelswereld.** Wetenschap heeft ons iets geleerd over wat de mens is. De mens is een heel gemengd wezen met een hoofd, hart, instinct en verschillende emoties. Nieuwe technologieën creëren nieuwe mogelijkheden. Tegelijkertijd krijgen oude passies en primaire driften van de mens een nieuwe kans. Daarnaast beschikt de mens over fantasie, hij heeft behoefte aan verbeelding en aan verhalen. Dat zit in de mens. De ontwikkelingen in deze tijd zijn volgens Van den Brink een uitnodiging om beter naar onszelf te kijken.
3. **Het belang van publieke verbeelding.** Publieke verbeelding is veel serieuzer en belangrijker dan we lange tijd dachten. Mythes, religies, sagen en historische verhalen verbeelden meer dan *hard science*. Deze verhalen hebben overtuigingskracht, bevatten normen en waarden, retorica en communiceren een bepaald mensbeeld. De uitdaging is om verschijnselen in de samenleving en de mens zelf beter te begrijpen, juist als wat we zien ons niet bevalt. Neem het voorbeeld van *fake news*: Wat is het? Hoe komt het tot stand? Hoe werkt dat? Wat zegt dit over de menselijke geest en samenleving?
4. **Op naar de Verlichting Plus.** Volgens Van den Brink is het tijd voor de *Verlichting Plus*. Hij doelt hiermee op het aanvullen van de waarden van de Verlichting, een nieuwe balans tussen ratio en gevoel, tussen kennen en geloven. We laten de ratio en wetenschap nooit vallen, maar er moet iets bij, zo stelt Van den Brink. Het vraagt om creativiteit om vanuit meerdere disciplines naar fenomenen te kijken, en daarbij ons verstand en gevoel te benutten.

Verslag: Maurits Hoenders en Gerard van Nunen

Foto's: Hilde de Wolf

December 2018

<http://beroepseer.nl>